

SEPTEMPUNCTATA

Tanulmányok
Petrőczi Éva
hatvanadik születésnapjára

Szerkesztette
PÉNZES TIBORC SZABOLCS

rec.iti
Budapest • 2011

A borítón látható kép a www.wordle.net segítségével készült.

© Szerzők, 2011.

Kiadja a *rec.iti*, az MTA Irodalomtudományi Intézetének recenziós portálja
<http://rec.iti.mta.hu/rec.iti>

Az öregkori napló

Az öregkori napló sajátosságait, az öregedés hatását a naplóírásra az adatok szűkössége miatt nem könnyű vizsgálni. Eleve a korszakban nem sokan értek öregkort, a naplóírók közül sem, még a hosszú ideig vezetett naplók írói sem mind (a három kötetnyi naplót hátrahagyó Vass György például csak 46–47 évet élt), és ha mégis, naplóiuk vagy nem maradtak fenn (mint Cserei Mihályé vagy Rozsnyai Dávidé), vagy nem mind folytatták a naplót: a pálóci előnevű Horváth család hat generáción át vezetett naplót, de közülük sokan abbahagyták, a fiukra hagyományozták a naplóvezetés feladatát. Néhány példát azonban meg tudunk vizsgálni: I. Apafi Mihály (58 év), Károlyi Sándor (73 év), Keresztesi József (64 év), Marosvásárhelyi Nagy Szabó Ferenc (77 év), Nemes János (58 év) és Szirmay András (67 év) naplójának változását vesszük szemügyre az életkor előrehaladtával.

I. Apafi Mihály (1632–1690) fejedelemmé választásakor, 1661-ben kezdett naplót írni, bizonyára a fejedelmi hivatallal összefüggően emlékeztető céllal, havi rendszerességgel.¹ 1689. október 8-ig vezette, de valójában már 1687-től elvesztette naplóíró kedvét, sokszor csak fölírta a hónapot, de hozzá nem írt semmit. Felesége, Bornemisza Anna halála (1688. augusztus 3.) után búskomorságba esett: egyre kevesebbet írt, hónapok maradtak el, s a napló abbamaradt, mielőtt a korrall járó gyöngesség vagy betegség valóban megakadályozta volna vezetését; a napló abbahagyása után még félévig élt.

Károlyi Sándor (1669–1743) kalendáriumi naplót vezetett, és bár sajnos ezeknek nem mindegyike maradt fenn (fennmaradt évek: 1703, 1706, 1707, 1725–1735, 1740), módot adnak az összehasonlításra. Azt tapasztaljuk, hogy ahogy öregszik, a bejegyzések ritkulnak, és betegség miatt sokszor el is maradnak. Elő-előfordul, hogy napokig nem ír be. Például 1726. február 6-tól „egész ad 12. Februarii haladván az concurrentiák miá indulásom”,² vagyis e hat nap alatt nem írt. 1740-ben már rendre előfordul, hogy egy-két hét is üresen marad. Az egyes bejegyzések viszont egyre hosszabbak és részletesebbek, több érdekesség kerül be: tűz, bűneset, csodás eset: 1729. június 15-énél a bécsi kálváriakereszt megfordulása.³ Időjárásról először 1732. június 3-án írt: „Ezen pünkösti napokban áldotta meg Isten az szomjú földet szép esőkkal, kiért áldott

¹ I. és II. APAFI Mihály *Naplója az 1632–1694. évekről*, kiad. TÓTH Ernő, Erdélyi Múzeum, 1900, 82–93, 142–155, 214–221, 270–281, 325–335.

² KÁROLYI Sándor *Önéletírása és naplójegyzetei 1669–1740*, kiad. SZALAY László, Pest, 1865 (Magyar Történelmi Emlékek, 4), I, 204.

³ *Uo.*, 332.

legyen szent neve”,⁴ ettől kezdve többször. Egészségi állapotáról eddig is írt, de most egyre gyakrabban. Egyre több egyházi ünnepről és családtagjai halál-
zási évfordulóiról emlékszik meg devotióval, egyre hosszabb szövegezésben: 1726. május 4. „Istenemnek kegyelmességébül csendességgel lévén devoti-
záltam, és húsvéti gyónásomat végezvén áldoztam, miért áldott legyen Iste-
nemnek az ő szent neve.”⁵ A kései években a hónapkezdő fohások rövideb-
bek, a hónapzáró gyakran el is marad, a családért, önmagáért mondtak vi-
szont egyre hosszabbak.

Keresztési József (1748–1812) évi rendszerességgel vezette naplóját, ez nem kívánt naponta megújuló erőfeszítést, egy-egy éves bejegyzést megalkotni viszont meglehetősen nagy munka. Emiatt a bejegyzések gyakorisága nem változik, de a tematika ritkul. A maga alkotta rend szerint az év címként van fölír-
va, ezt először történelmi, egyháztörténeti események követik („Ezen esz-
tendőben megesett nevezetes dolgok”), majd a magánéletiek („magamra tar-
tozó dolgok”), számozva; utóbb a kettő közé időjárás, természetösszegzés iktató-
dik. 1795-től azonban az egy évre jutó bejegyzések hosszúsága rövidül, 1808-
tól egyre többet betegeskedik: „csak egy alig mozgó sceletonná változtam, s a
koporsó felé tántorogtam.”⁶ 1809-ben az újságokat még megírja, de a megyei-
körzeti tevékenykedés a múlté; végül betegség, öregség miatt a napló abbama-
rad a naplóíró halála előtt három évvel.

Marosvásárhelyi Nagy Szabó Ferenc (1581–1658) szintén éves rendszeres-
ségű naplójegyzetei nem kevés időrendi problémát vetnek föl. A naplót korábbi
jegyzeteiből 1653. február 20. és július 15. között másolta át: „Ezeket az
írásokat régi minutáimból én, N. Sz. F. kezeimmel kezdettem kiírni die 20.
febr. 1653, én, Szabó Ferenc, és ma végeztem el, úgymint die 15. julii. Ezentúl
ami illendő lészen, meglátom, mire segít Isten ő szent felsége”,⁷ majd folyama-
tosan írta tovább. Az átíráskor kerültek bele az összehasonlító részek, követ-
kezmények, például házasságához az árhasonlítás, a kastélyépítés elhanyagolása.
A legkésőbbi, ám datálatlan esemény 1658. augusztus 30. (a kiadó Mikó szerint,
de tudunkkal 29-én meghalt); az utolsó föltüntetett dátum április 8. Minthogy
a jegyzetek nagy részét másolta, a bejegyzés időrendje ennél pontosabban nem
állapítható meg. 1634 beírásához érve az éves bejegyzések láthatóan rövidül-
nek, és sorrendi zavarok fordulnak elő: a görgényi kút megtisztíttatását kétszer
írja be, egyszer az éves bejegyzés elején, aztán már megkezdí az 1642. évi be-
jegyzést, amikor még egyszer beírja az elmúlt év összefoglalásában.⁸ Itt éváthaj-

⁴ KÁROLYI Sándor *Önéletírása és naplójegyzetei 1669–1740*, kiad. SZALAY László, Pest, 1865 (Magyar Történelmi Emlékek, 5), II, 52.

⁵ KÁROLYI, *i. m.*, I, 212.

⁶ KERESZTESI József *Naplója*, Kolozsvár, Biblioteca Centrală Universitară „Lucian Blaga”, Ms. 2467, 287a.

⁷ MAROS-VÁSÁRHELYI NAGY SZABÓ Ferenc *Memorialja*, kiad. MIKÓ Imre, Kolozsvár, 1855 (Erdélyi Történelmi Adatok, 1), 155.

⁸ *Uo.*, 148–149.

lás is akad: „igen szegény, savanyú bor lett vala ebben az 1641. esztendőben; de a jelen való 1642-ben is semmi bor nem lón.”⁹ 1647–1649 között komoly sorrendi zavar, utólagos tudás látszik: leányát már 1647-ben Köpeczi Miklósnénak nevezi: „első ura Koncz Márton vala”,¹⁰ de az első férj csak 1648-ban halt meg, és az özvegy csak 1649-ben ment újra férjhez.¹¹ 1650-ben már beírja saját második házasságát, majd az 1651. évi bejegyzésnél visszatér rá: „Már erre az esztendőre térítem írásomat. De még az én házasságomról emlétek valamit”,¹² s csak ezután ír a házasságot megelőző házassági terveiről.¹³ Vagyis a beírás fegyelme, a követendő szerkezet, az időrend iránti érzék valamikor 1653 februárja és júliusa között megbomlott benne; talán ekkor romlott meg az egészsége erősebben. Még be tudta fejezni az átírás munkáját, és folytatni tudta folyamatosan a bejegyzéseket, a halálát megelőző hónapokig (Mikó szerint halála napjáig, sőt azon túl), de úgy áttekinteni, mint korábban, nem tudta.

Nemes János (1630k.–1688) nem személyes naplóként kezdte írni jegyzeteit. 1651-ben tagja volt a Pfalzi Henriettát Erdélybe hozó küldöttségnek, ekkor fohással keretezett útinaplót vezetett. A hazaérkezés után júliustól decemberig nem írt semmit, csak az újévben kezdte el személyes naplóként folytatni. Az utolsó dátum 1686. december 4., de a másoló szerint az eredetiből az utolsó levelek kiszakadtak. A naplóíró gyakorlata, íráskészsége az idő folyamán változott. A fohások mintegy másfél évtizedig egyre hosszabbak és gazdagabbak. 1681 elején: „Új esztendőre jutván az Isten kegyelméből, édes Atyánk, Istenünk, ingyen való kegyelmedből áldj meg minket, lelkünket, testünket ez új esztendőben, újíts meg minket a mi lelkünkben és elménkben, hogy új szívvel, lélekkel áldhassunk tégedet az 1681. esztendőben a te nevednek dicsőségére s lelkünknek idvességére. Ha teneked tetszik, vigy által a következő esztendőre is az Úr Jézus Krisztus érdeméért. Amen.”¹⁴ Az év végi fohások közben, idő jártával jelenik meg az évösszegzés: 1659. „És így végeződék el ez esztendő, melyben Isten őfelsége igaz ítéletiből mind országunkban s mind országunkon kívül valóban a mi kezünknek munkája szerint fogyata s ostorozta, pusztíta és ronta; de mégis őfelsége irgalmasságát rajtunk fenntartotta, s teljességgel, mindenestől a mi érdemünk szerint e földről ez egy úttal el nem törle, várván megtérésünket”;¹⁵ a kései években a termésösszegzés: 1684 végén: „És így múlték el ez esztendő, mely igen meddő volt, noha a bor nagyon termett volt néhol-néhol, de idejekorán elrothadt, a búza fél részint eresztett, mint máskor,

⁹ *Uo.*, 149.

¹⁰ *Uo.*, 151.

¹¹ *Uo.*, 152–153.

¹² *Uo.*, 154.

¹³ *Uo.*, 155.

¹⁴ Hídvégi id. NEMES János *Naplója az 1651–1686 évekről*, kiad. TÓTH Ernő, III, Történelmi Tár, 1902, 569.

¹⁵ Hídvégi id. NEMES János *Naplója az 1651–1686 évekről*, kiad. TÓTH Ernő, I, Történelmi Tár, 1902, 256.

én pedig igen beteges voltam. Az Úristen szabadítson nyavalyáimtól. Amen.”¹⁶ Az utolsó években azonban az ő bejegyzései is ritkábbak: 1682-ről egyáltalán nem írt (ha a másolat hű). A hiányt 1683 februárjában betegségével indokolta: február 1. „Mindeddig súlyosan volt az Istennek látogatása rajtam, mely miatt nem írhattam.”¹⁷ Ekkoriban betegség miatt összevonnai is kényszerül: 1684. október 5. „Jött rám a lábamban a köszvény. 14. 15. 16. 17. 18. 19. 20. 21. Ezekben a feljegyzett napokban mind a köszvény kínozott.”¹⁸ Ezekben az években sokat panaszkodik betegségére. 1685–1686-ban betegségeiről, gyógy módokról ír. Az utolsó levelek hiányában nem tudjuk, meddig írt, s egyéb változás történt-e a naplóban.

Szirmay András (1656–1723) az írásban gyakorlott ember: írt latin nyelvű önéletírást (1711), három emlékiratot, melyek közül az egyik a kassai fellegvár elfoglalásáról szól, s vezetett „jóságos könyvet” is. Testvérei szintén emlékirók: legidősebb bátyja, István önéletírást írt, ifjabbik bátyja, Miklós följegyzést svédországi követségéről.¹⁹ A négy testvér 1680 júliusában osztozott meg; András ekkor írni kezdte gazdálkodását, visszatekintően összefoglalta önálló életét hazatérésétől az osztozásig, majd évkönyvszerűen folyamatosan jegyezte kiadásait, gazdálkodását, életeseeményeit.²⁰ A legkésőbbi esemény 1713-ra vonatkozik (rossz termés); élete utolsó tíz évéből nem maradt följegyzése. Az utolsó években a bejegyzések témái szűkülnek. Részben azért, mert visszavonul a közélettől, bár 1722–1723 között Zemplén követe a pozsonyi országgyűlésen, részben pedig a kora is gátolhatja. Ugyanakkor gazdasági följegyzései, melyek a naplójegyzetekkel vegyesen állnak a naplókönyvben, egyre szakszerűbbek.

Ismerve a napló első renden emlékeztető funkcióját, azt hihetnénk, az idő-södéssel gyakran együtt járó folyamat, a kognitív képességek gyengülése azt fogja eredményezni, hogy az idős naplóíróknak több mindent kell följegyezniük a naplóba, hogy önmagukat emlékeztessék, esetleg önmaguk emlékeit jobban megőrizték. Az öregkori naplók azonban nem bővebbek a korábbi évekenél, ellenkezőleg. Az öregedéssel együtt járó más folyamatok erőteljesebben befolyásolják a napló alakulását. Az uralkodó jelenség a bejegyzések megritkulása, hézagossá válása. Ennek oka a kései éveket gyakran kísérő fizikai gyengülés, erőtlenség: ez az egyik összetevője annak, hogy minden öregkori naplóban kevesebb vagy rövidebb a bejegyzés. Esetleg betegségek is közrejátszanak ebben; Károlyi Sándor, Keresztesi József, Nemes János be is számol betegeskedéseiről. Témává válik az egészségi állapot (Károlyi, Nemes); az

¹⁶ Hídvégi id. NEMES János *Naplója az 1651–1686 évekről*, kiad. TÓTH Ernő, IV, Történelmi Tár, 1903, 92.

¹⁷ Uo., 83.

¹⁸ Uo., 91.

¹⁹ MAJLÁTH Béla, *Egy magyar követség Svédországban 1705-ben*, Századok, 1880, 785–795.

²⁰ SZIRMAY András *Naplója*, kiad. KARSA Ferenc, Adatok Zemplén Vármegye Történetéhez, 1896-tól 1904-ig 86 folytatásban.

öregkori naplókban gyakran gyógymódok, fürdőlátogatás, receptek kapnak helyet (Nemes), megbontva a naplóműfaj tisztaságát. Az idős ember világa leszűkül, aktivitása csökken: a szélesebb kört illető eseményekben nem vesz részt, azok iránt kevésbé érdeklődik. Ez mind Keresztesi, mind Szirmay András naplóiban jól látszik: elmaradnak a közéleti tevékenykedésről szóló, korábban szokásos beszámolók. A tevékenységi kör beszűkülése, a fizikai gyöngeség esetleg érzelmi bezáródáshoz, érdektelenséghez is vezet: a bejegyzések nemcsak megritkulnak, de témáik is leszűkülnek, illetve a jelenségek kisebb, szűkebb látószögű köre foglalja el az átfogóbb témák helyét. Időjárásai bejegyzések, érdekességek jelennek meg Károlyi, Keresztesi naplóiban. A részletek iránt megnövekedett érdeklődés a naplóíró gyakorlat gyarapodásával karöltve egyes témák kicsiszolódását eredményezheti (Károlyi, Szirmay). A gyöngeség, a beszűkült érdeklődés vagy a kognitív képességek romlása magyarázza, hogy a korábban követett szerkezet meglazul: egyes elemei elmaradnak, például Károlyi hónapkezdő fohászai rövidülnek, a hónapzáró gyakran el is marad, vagy témák esnek ki Keresztesi beszámolóiból. Megbomlik az idő addigi szabályos linearitása: a bejegyzések más, a linearitást kisebb-nagyobb mértékben megbontó időbeli szerkesztettséget követnek (Nagy Szabó, Nemes). Az érzelmi bezáródás jellegzetes példája Apafi Mihály naplója.

Az időszedéssel járó jelenség a visszatekintésre, összegzésre való törekvés: valószínűleg ez okozza az összegző témák szaporodását Keresztesinél és Nemesnél. Károlyi Sándor kalendáriumi jegyzetei különösen sokrétű változást mutatnak a kései években. 1730-ban kezd érdeklődni a család távoli ősei iránt, unokái állapotáról, tanulásáról sokkal részletesebben ír, mint a gyermekeiről írt valaha. A kor előrehaladtával láthatóan megváltozik a viszonya a halálhoz. Ön-életírása tanúsága szerint fiatalabb éveiben a halálban inkább csak ceremonialitást, társadalmi kötelezettséget látott. A kései naplókba az 1720-as évektől egyre szélesebb kör halálhírei kerülnek be, például főrendű családok kisgyermekének halála. A hozzátartozók halálának évfordulóiról minden évben megemlékezik, s ekkor már láthatóan érzelmi élményt jelent számára a halál: 1729. április 15. és 16. „Töltöttük devotiókban, koporsók látogatásában az szent napokat.”²¹ A számvetés, az elkerülhetetlen vég közelsége a vallásos érzés erősödését, az ájtatossági alkalmak szaporodását idézte elő: egyre többet devotizál, egyre hosszabb fohászokat ír családtagjaiért és különösen önmagáért.

A napló megszerkeszthetőségét latolgatva Lejeune két naplózáródási lehetőségét vet föl: az *öregedés* és az *agónia* jelenségeit.²² Saját naplóinkat vizsgálva én az *abbahagyás* (öregedés, beszűkülés, érdektelenség) és az *abbamaradás* (fizikai akadályoztatottság, betegség, halál) terminusokat alkalmaznám. Az első esetben a folytatás a naplóíró számára lehetséges, csak valamiért nem él vele: Apafi Mihály fizikailag még képes lett volna a naplóírásra, ám lelkileg nem volt az.

²¹ KÁROLYI, *i. m.*, 327.

²² Philippe LEJEUNE, *Hogyan végződnek a naplók? = Önéletírás, élettörténet, napló*, szerk. Z. VARGA Zoltán, Bp., L' Harmattan, 2003 (Szöveg és Emlékezet), 219.

A második esetben a naplóíró minden bizonnyal írta a naplóba, de már nem tudja megtenni: nem tudni, mikor írta Nagy Szabó az utolsó bejegyzését, de minden bizonnyal addig írt, ameddig fizikailag képes volt rá. Azt azonban látnunk kell, hogy egyik naplótévedés sem járt a napló nagyobb megszerkesztettségével: az abbamaradó napló szerzője természetesen nem tudhatta, melyik bejegyzése lesz az utolsó, ám a naplóikat abbahagyó szerzők sem mutatnak hajlandóságot arra, hogy életútjukat összegezzék, s a napló eszmei lezárására tegyenek kísérletet, a létösszegzésre való hajlam látható erősödése ellenére sem. Úgy tűnik tehát, a naplókban, még az élethosszan vezetett naplókban is a megmutatkozó önszemlélet módja alapvetően eltér az önéletíró önszemléletétől: a napló megmarad a folyamatosság, a holnapi újraolvasás lehetőségének, a jövő állandó jelenlétének: „a napló már kezdettől fogva virtuálisan befejezhetetlen, hiszen mindig lesz az írás után megélt idő, amely újabb írást tesz szükségessé, s egy napon ez az idő a halál formáját ölti magára.”²³

²³ *Uo.*, 214.